

رفت (حریری زاده، ج ۳، گ ۳۰۴ پ). وی در استانبول و نیز اسکوب^۱، نزد شیخ محمد نورالعربی حسینی (از مشایخ مشهور ملامیه، متوفی ۱۳۰۵) رفت و در ۱۲۸۹ با اویبیت کرد و از وی قصیده تائیه ابن فارض، رساله الاحدیه و فصوص الحکم ابن عربی را آموخت و خلافت نامه طریقت ملامیه را نیز از او گرفت. حریری زاده به واسطه شیخ، نورالعربی، که به طریق روحانی به حاجی بکتاش ولی منتسب بود، به بکتاشیه^۲ نیز انتساب داشت (د. ا. د. ترک، ذیل ماده). حریری زاده در سفر به سیلانیک از شیخ علی رضا افندی (متوفی ۱۲۹۵) خلافت رمضانیه و از شیخ ادیب لطفی افندی خلافت سنایه را گرفت (همانجا؛ گولپینارلی^۳، ص ۳۶۸). همچنین از طریق شیخ عبداللطیف بخاری در ۱۲۸۷ به طریقت قادریه و از طریق شیخ شرف الدین ادرنوی / ادرنه ای^۴ به طریقت سزانیه منتسب گشت. او تقریباً به دوست طریقت اصلی و شعب آنها انتساب یافته است (د. ا. د. ترک، همانجا).

حریری زاده در تصوف طریق اعتدال را در پیش گرفته بود و پیمودن راه شریعت را بهترین طریق می دانست و از اینکه خداوند، خدمت علمای ظاهر و باطن را نصیب وی ساخته است، سپاسگزار بود. او ابن عربی را از اولیای برجسته و از مشایخ معتبر می دانست و معتقد بود آنچه از آرای او مغایر شریعت است، خطاست ولی نباید درباره وی راه افراط و تفریط پیمود و او را به سبب خطاهایش به کلی مردود شمرد یا همه گفته هایش را پذیرفت (حریری زاده، ج ۳، گ ۹۹ ر).

حریری زاده در ۱۲۹۹ درگذشت و در درگاه شیخ حاسب افندی، در محله ایوب استانبول، به خاک سپرده شد (د. ا. د. ترک، همانجا). محمد طاهر بروسلی^۵، مشهورترین شاگرد او، جانشین وی شد (بروسلی، ج ۱، ص ۱۵۵؛ گولپینارلی، ص ۳۶۹). او بالغ بر ۴۵ اثر دارد (برای فهرست آثار او ← و صاف^۶، ج ۳، ص ۱۲۳-۱۲۴؛ بروسلی، ج ۱، ص ۱۵۶-۱۵۷) که برخی از مهم ترین آنها عبارت اند از:

آثار عربی: (۱) تبیان وسائل الحقائق فی بیان سلاسل الطرائق، مشتمل بر سه مجلد بزرگ، که به مثابه دایره المعارف طریقتیاست و در آن از ۱۵۰ طریقت و مؤسسان و مشایخ آنها و کیفیت سلوک در هر طریقت بحث شده است. نسخه ای از این اثر در کتابخانه سلیمانیه^۵ (بخش فاتح ابراهیم افندی، ش ۴۳۰-۴۳۲) موجود است (بروسلی، ج ۱، ص ۱۵۶؛ گولپینارلی، ص ۳۶۹؛ د. ا. د. ترک، همانجا؛ برای آگاهی از محتوای این کتاب ← آشکار^۶، ص ۲۱۳-۲۱۵).

(۲) جواهرالملوک العالیة فی براهر سلوک الشاذلیة، درباره زندگی ابوالحسن شاذلی و اساس تعالیم شاذلیه (کتابخانه سلیمانیه، بخش خانقاه شاذلی، ش ۵۷).

(۳) المورد الخاص بالخواص فی تفسیر سورة الاخلاص. یعقوب چیچک این کتاب را تصحیح و چاپ کرده است (استانبول ۱۳۷۵ ش / ۱۹۹۶).

آثار ترکی: (۱) فجر الاسماء و صبح المسمی، مشتمل بر شرح اسماء سبعه ای که در مراحل سلوک خلوتیه و شعبانیه و بکریه اهمیت دارد (کتابخانه سلیمانیه، بخش محمود افندی، ش ۳۱۵۹).

(۲) فتح / فسخ در الأغلی شرح دؤر الاعلی، که شرح حزب دورا الاعلی ابن عربی است (کتابخانه سلیمانیه، بخش ترنوالی، ش ۹۶۴).

(۳) حقیقة الطریقة، ترجمه مکتوباتی است که شیخ عبدالغنی نابلسی به نام وسائل التحقیق و رسائل التوفیق گردآوری کرده است (کتابخانه سلیمانیه، بخش ترنوالی، ش ۸۹۸/۴).

(۴) روشن دلنواز، شرح ترکی برگلشن راز شیخ محمود شبستری است، که در آن از شرح شیخ محمد بن یحیی نوربخشی نیز استفاده کرده است (کتابخانه سلیمانیه، بخش محمود افندی، ش ۲۷۵۳).

منابع: محمد طاهر بروسلی، عثمانلی مؤلفلری، استانبول ۱۳۳۳-۱۳۴۲؛ کمال الدین حریری زاده، تبیان وسائل الحقائق فی بیان سلاسل الطرائق، نسخه خطی کتابخانه سلیمانیه استانبول، مجموعه فاتح، ش ۴۳۰-۴۳۲؛ عبدالباقی گولپینارلی، ملامت و ملامتیان، ترجمه توفیق ه. سبحانی، تهران ۱۳۷۸ ش؛

Mustafa Aşkar, *Tasavvuf tarihi literatürü*, Ankara 2001; TDVİA, s.v. "Harîrîzâde" (by Yakup Çiçek); Osmânîzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i evliyâ*, ed. Mehmet Akkuş and Ali Yılmaz, İstanbul 2006.

/ یعقوب چیچک /

حریریة ← رفاعیة

حَرِیزِ بن عبد الله سجستانی، فقیه و محدث امامی قرن دوم. باتوجه به شهرت وی به کوفی و روایت او از مشایخ کوفه، احتمالاً در کوفه به دنیا آمده است. کنیه او را ابو محمد (نجاشی، ص ۱۴۴) و ابو عبدالله (کشی، ص ۳۸۵؛ نیز ← شوشتری، ج ۳، ص ۱۶۴) ذکر کرده اند. هر چند حریز به

1. Üsküb

2. Abdülkaki Gölpinarlı

3. Edirnevi

4. Vassâf

5. Süleymaniye Kütüphanesi

6. Aşkar

وجود واسطه‌ای بین ابن ابی عمیر* و حریر سخن گفته است) و عبدالله بن عبدالرحمان اصم و کسانی دیگر، حدیث نقل کرده‌اند (ع ابن ماکولا، همانجا). یونس بن عبدالرحمان قمی اشاره کرده که حریر، شخصاً، به جز یک یا دو حدیث از امام صادق علیه‌السلام روایت نکرده (ع کشی، ص ۳۸۲-۳۸۳) که این مطلب با توجه به اقامت حریر در کوفه و اقامت امام صادق علیه‌السلام در مدینه، پذیرفتنی است (قس کلینی، ج ۱، ص ۲۸۳، ج ۲، ص ۲۲۰، ۶۰۹، ۶۶۴، ج ۳، ص ۲۲، که بیش از دو روایت از حریر به نقل امام صادق علیه‌السلام را آورده است؛ نیز ع شوشتری، ج ۳، ص ۱۶۴-۱۶۷، که فهرست چهارده روایت حریر از امام صادق علیه‌السلام را گردآورده و برای گفته یونس توجیهاتی مطرح کرده است). از دیگر مشایخ حریر، بُزْزِید بن معاویه عجل* (کلینی، ج ۱، ص ۴۰، ۴۰۴)، معلی بن خُثَیْس (همان، ج ۲، ص ۲۲۳) و فَضَّل بن یسار (همان، ج ۲، ص ۱۲۵، ۱۵۱، ۲۶۹) بوده‌اند.

برقی (همانجا) اشاره کرده که حریر چندین کتاب داشته، اما از جزئیات یا محتوای این کتابها سخن نگفته است. ابن ندیم (ص ۲۷۷)، نجاشی (ص ۱۴۵) و طوسی (ص ۱۶۲) نام برخی از این آثار را ذکر کرده‌اند. شیخ طوسی (همانجا) اشاره کرده است که تمام آثار حریر از جمله کتب اصول (دربارۀ این اصطلاح ع اصل*) شمرده می‌شوند. اغلب روایات حریر در کتابهای حدیثی شیعه (حدود هزار حدیث) به روایت حماد بن عیسی جهنی است (ع ابن بابویه، ج ۴، ص ۴۲۵، ۴۴۳-۴۴۴؛ طوسی، همانجا؛ ع خوئی، ج ۴، ص ۴۶۷-۴۹۶). به نظر می‌رسد حریر نخست تمام روایات خود را در کتاب یا اصلی گرد آورده است (ع ابن ندیم، ص ۲۷۵؛ کولبرگ، ص ۲۲۳)، که از آن به عنوان یکی از منابع اصلی حدیث و فقه شیعه یاد کرده‌اند، و بعد دیگر آثارش را براساس این کتاب تألیف کرده است (ع ابن بابویه، ج ۱، ص ۳، ابن ندیم، همانجا). احتمالاً زراری (ص ۱۷۰) نسخه‌ای از همین اثر را، که حمید بن زیاد دهقان (متوفی ۳۱۰) کتابت کرده، در اختیار داشته است. ابن ادریس حلّی بخشی از این کتاب را، که ظاهراً تا قرن ششم موجود بوده، در بخش مستطرفات کتاب خود (ج ۳، ص ۵۸۵-۵۸۸) آورده و از معتمد بودن کتاب او در میان امامیه سخن گفته است (ج ۱، ص ۲۱۹، ج ۳، ص ۵۸۹). اغلب این روایات، راجع به نماز است (ع مدرسی طباطبائی، ج ۱، ص ۲۴۵). اثر مشهور حریر، کتاب الصلاة، دو تحریر (مفصل و مختصر) دارد (ع نجاشی، همانجا) که تقریباً تمام متن آن در باب الصلاة کتب اربعه باقی مانده است (ع خوئی، همانجا؛ مدرسی طباطبائی، ج ۱،

سجستانی شهرت داشته، ولی از موالی آزد، از قبایل ساکن در کوفه، بوده است. عقیلی (سفر ۲، ص ۲۴۰) از یکی از محدّثان بصری به نام ابوحریر عبدالله بن حسین ازدی کوفی، که قاضی سجستان / سیستان بوده، یاد کرده است که به نظر می‌رسد، با توجه به گرایشهای شیعی این محدّث و کنیه‌اش، پدر حریر باشد (ع مدرسی طباطبائی، ج ۱، ص ۲۴۴؛ البته ابن ماکولا (ج ۲، ص ۸۶) و ابن حجر عسقلانی (ج ۳، ص ۱۴) وی را قطعاً پدر حریر دانسته‌اند. نجاشی (همانجا) سبب شهرت حریر به سجستانی را اشتغال وی به تجارت روغن در سجستان دانسته، اما برقی (ص ۴۱)، کشی (همانجا) و شیخ طوسی (ص ۱۶۲)، بدون اشاره به کار حریر، تنها از انتقال او از کوفه و سکونتش در سجستان سخن گفته‌اند. حریر در سجستان در درگیری با خوارج کشته شد. امام صادق علیه‌السلام حریر را به سبب رفتارش در درگیری با خوارج سجستان، سرزنش کرده است (کشی، ص ۳۳۶؛ نجاشی، ص ۱۴۴-۱۴۵؛ برای گزارشی از جزئیات کشته شدن حریر ع الاختصاص، ص ۲۰۷).

حریر از فقیهان برجسته عصر خود بوده و یونس بن عبدالرحمان قمی وی را به اعتبار دانش گسترده‌اش در فقه ستوده (ع کشی، ص ۳۸۵) و در منابع رجالی اهل سنت نیز از او به عنوان یکی از مشایخ شیعه یاد شده است (برای نمونه ع دارقطنی، ج ۱، ص ۳۵۶؛ ابن ماکولا، همانجا). کشی (ص ۳۸۴-۳۸۵) از گفتگوی میان حریر و ابوحنیفه، درباره برخی مسائل فقهی، گزارشی آورده است. عموم روایات حریر به نقل از دو فقیه برجسته شیعه در کوفه، یعنی زرارة بن اعین* و محمد بن مسلم طحان* است (ع دارقطنی؛ ابن ماکولا، همانجا) و در مواردی به نظر می‌رسد حریر از آثار مکتوب ابن عالمان، به طریق اجازۀ، نقل قول کرده است، چنان‌که این نکته از نقل قولهای حریر از کتاب الأربعمائة مسألة فی أبواب الحلال و الحرام یا براساس نسخه‌ای که در اختیار قاضی نعمان بوده و از آن با عنوان المسائل محمد بن مسلم (ع عمادی حائری، ص ۱۴۱) یاد کرده است، شناخته می‌شود (ع کلینی، ج ۳، ص ۱۹، ۳۸، ۴۰، ۵۷، ۵۹-۶۰؛ برای متون مسائل نگاری در میان امامیه ع سرخه‌ای، ص ۳۲-۴۷). شاهد دیگر، وجود نام حریرین عبدالله در طریق روایت کتاب زرارة بن اعین است (ع ابن بابویه، ج ۴، ص ۴۲۵). ابن ماکولا (همانجا) قاسم بن یحیی بن حسن بن راشد را، که مؤلف کتابی درباره آداب امیرالمؤمنین است (ع طوسی، ص ۳۷۱)، یکی از مشایخ حریر معرفی کرده است.

از حریرین عبدالله، حماد بن عیسی جهنی*، علی بن رباط، محمد بن ابی عمیر (قس شوشتری، ج ۳، ص ۱۶۸، که از احتمال

ص ۲۴۵-۲۴۶). این اثر دست کم تا قرن پنجم موجود بوده و نجاشی (همانجا) و طوسی (همانجا) طرق خود را به این کتاب ذکر کرده‌اند. قاضی نعمان (متوفی ۳۶۳)، فقیه اسماعیلی، نیز در تألیف کتاب الايضاح (ص ۲۳، ۲۶-۲۸) از کتاب الصلاة حریز به روایت حماد بن عیسی بهره برده است (ع عمادی حائری، ص ۱۴۴-۱۴۵).

از دیگر آثار حریز، کتاب الصوم و کتاب النوادر بوده (ابن ندیم، ص ۲۷۷؛ نجاشی، همانجا) که مدرسی طباطبائی (ج ۱، ص ۲۴۷) مواردی را که احتمال می‌داده نقلهای برجای مانده از این کتابها باشند، شناسایی کرده است. نجاشی (ص ۱۴۲) از اثری به نام کتاب الزکاة به عنوان تألیف حماد بن عیسی یاد کرده، اما گفته است بیشتر روایات این کتاب به نقل از حریز و بقیه به نقل از دیگر مشایخ شیعه بوده است. این گفته نجاشی احتمالاً بدان معناست که حماد بن عیسی کتابی از حریز را در باب زکات اقتباس کرده و مطالبی نیز بر آن افزوده است. بخش عمده‌ای از این کتاب، همانند کتاب الصلاة حریز، روایاتی به نقل از دو فقیه برجسته امامی کوفه، زرارقن اعین و محمد بن مسلم، است (ع حماد بن عیسی^{۱۰}؛ برای بخشهایی از این کتاب ع مدرسی طباطبائی، ج ۱، ص ۲۴۶-۲۴۷). ابن بابویه (ج ۴، ص ۴۴۳) نسخه‌ای از این کتاب را، به شیوه اجازه، به دو طریق روایت کرده و در تألیف کتاب من لا یحضره الفقیه از آن بهره برده است.

منابع: ابن ادریس حلی، کتاب السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، قم ۱۴۱۰-۱۴۱۱؛ ابن بابویه، کتاب من لا یحضره الفقیه، چاپ علی اکبر غفاری، قم ۱۴۱۴؛ ابن حجر عسقلانی، لسان المیزان، چاپ عبدالفتاح ابوغده، بیروت ۲۰۰۲/۱۴۲۳؛ ابن ماکولا، الاکمال فی رفع الارتياب عن المؤلف والمختلف من الأسماء والکنی و الأنساب، چاپ عبدالرحمان بن یحیی معلمی یمانی، حیدرآباد، دکن ۱۳۸۱-۱۴۰۶/۱۴۶۲-۱۹۸۶؛ ابن ندیم (تهران)؛ الاختصاص، [منسوب به] محمد بن محمد مفید، چاپ علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، [بی‌تا]؛ احمد بن محمد برقی، کتاب الرجال، چاپ جلال الدین محدث ارموی، تهران ۱۳۴۲ ش؛ خونی؛ علی بن عمر دارقطنی، المؤلف والمختلف، چاپ موفّق بن عبدالله بن عبدالقادر، بیروت ۱۴۰۶/۱۹۸۶؛ احمد بن محمد زراری، رسالة ابی غالب الزراری الی ابن ابی نه فی ذکر آل اعین، چاپ محمدرضا حسینی، قم ۱۴۱۱؛ احسان سرخه‌ای، «کتب مسائل در نگارش‌های حدیثی با تأکید بر مسائل علی بن جعفر»، علوم حدیث، سال ۱۰، ش ۳ و ۴ (پاییز و زمستان ۱۳۸۴)؛ شوشتری؛ محمد بن حسن طوسی، فهرست کتب الشیعة و اصولهم و اسماء المصنفین و اصحاب الاصول، چاپ عبدالعزیز طباطبائی، قم ۱۴۲۰؛ محمد بن عمرو عقیلی، کتاب الضعفاء الکبیر، چاپ عبدالمعطی امین قلجی، بیروت ۱۴۱۸/۱۹۹۸؛ محمد عمادی حائری، «درنگی در منابع مکتوب الايضاح»، علوم حدیث، سال ۱۱، ش ۱ (بهار ۱۳۸۵)؛ نعمان بن محمد قاضی نعمان، الايضاح، چاپ محمدکاظم رحمتی، بیروت ۲۰۰۷/۱۴۲۸؛

محمد بن عمر کنی، اختیار معرفة الرجال، [تلخیص] محمد بن حسن طوسی، چاپ حسن مصطفوی، مشهد ۱۳۴۸ ش؛ کلینی؛ احمد بن علی نجاشی، فهرست اسماء مصنفی الشیعة المشتهر بر رجال النجاشی، چاپ موسی شبیری زنجان، قم ۱۴۰۷؛

Etan Kohlberg, *A medieval Muslim scholar at work: Ibn Tāwūs and his library*, Leiden 1992; Hossein Modarressi *Tabātabā'i, Tradition and survival: a bibliographical survey of early Shi'ite literature*, vol.1, Oxford 2003.

/ محمدکاظم رحمتی /

حَرِیزِ مَشْرِقی (خریز بن عثمان بن جبر رَحْبِی مشرقی)،

محدث و راوی حدیث در قرن دوم. کنیه او ابوعون یا ابوعثمان بود (خطیب بغدادی، ج ۹، ص ۱۸۲؛ ذهبی، ۱۴۲۴، ج ۴، ص ۳۲۸). او به سبب انتساب به بنی رَحْبَه، از قبیله جَمُز، به رَحْبِی شهرت یافت و به جمعی نیز مشهور بود (سمعی، ج ۳، ص ۴۹-۵۰؛ ابن حجر عسقلانی، ج ۲، ص ۲۱۹).

حریز، که از تابعین متأخر محسوب می‌شود (ع خطیب بغدادی، همانجا؛ ذهبی، ۱۴۰۹-۱۴۰۱، ج ۷، ص ۸۰)، در سال ۸۰ در شهر جمض، در سوریه فعلی، زاده شد (ابن جبان، ج ۱، ص ۲۶۸؛ خطیب بغدادی، ج ۹، ص ۱۸۹). از جزئیات زندگی او اطلاع دقیقی موجود نیست.

احمد بن حنبل (متوفی ۲۴۱) تأیید کرده که حریز به قدریان و معتزله گرایش نداشته است (ع خطیب بغدادی، ج ۹، ص ۱۸۸). حریز المشرقی به مصر و مکه و بغداد سفر کرد و محدثان عراقی در بغداد از وی حدیث شنیدند. احتمالاً وی در سفری به بغداد، با مهدی عباسی (حک: ۱۵۸-۱۶۹) ملاقات کرده بود (ع همان، ج ۹، ص ۱۸۳).

حریز از افرادی مانند عبدالله بن بُسر مازنی (آخرین صحابی درگذشته در شام، متوفی ۸۸) و راشد بن سعد (متوفی ۱۱۳) حدیث شنید (ابن ابی حاتم، ج ۳، ص ۲۸۹؛ خطیب بغدادی، ج ۹، ص ۱۸۲؛ برای فهرست کسانی که حریز از آنها حدیث شنیده ع مزّی، ج ۵، ص ۵۶۹-۵۷۰).

کسانی نیز از حریز حدیث نقل کرده‌اند، از جمله اسماعیل بن عیاش، مُعَاذِ بن مُعَاذ، بَقِیة بن الولید و علی بن عیاش (ابن ابی حاتم، همانجا؛ برای فهرست راویان از حریز ع خطیب بغدادی، همانجا؛ مزّی، ج ۵، ص ۵۷۰-۵۷۱).

درباره وثاقت یا ضعف وی، با توجه به نظر حریز درباره علی علیه السلام، آرای مختلفی بیان شده است. احمد بن حنبل و یحیی بن سعین (متوفی ۲۳۳) او را توثیق کرده‌اند (ع ابن شاهین، ص ۱۱۲؛ خطیب بغدادی، ج ۹، ص ۱۸۳، ۱۸۷-۱۸۸؛ ابن عساکر، ج ۱۲، ص ۳۴۵). گزارشهایی نیز درباره ثقه